

Časoslov

i čimbenici koji su utjecali na njegov razvoj (3)

Ruža s. Domagoja Ljubičić

Responsorium breve – kratki respozorij

Kratki respozorij zapravo je ostatak arhaičnoga respozorijalnog načina izvođenja psalmodije, gdje psalmist pjeva stihove psalma, a vjernici odgovaraju ponavljanjem kratke formule tijekom cijeloga psalma. To su napjevi koji su lako prihvatljivi zbog svoje strukture; sastavljeni su po raznim melodijskim obrascima, uglavnom silabički s pokojom neumatskom grupom, da bi naglasili posebno važne časove liturgijske godine. Nakon liturgijske obnove ti se kratki otpjevi nalaze u jutarnjoj, večernjoj i povečerju iza kratkog čitanja. Sastavljeni su od respozorija i dva stiha, od kojih je drugi *Gloria Patri (Slava Ocu)* bez *sicut erat* (kako bijaše). Sam respozorij je dvodijelan, podijeljen na dva dijela zvjezdicom (*).

Ukratko, kratki otpjevi nisu vezani uz sam tekst čitanja; u sadašnjem Rimskom časoslovu postoji oko 600 otpjeva jutarnje i večernje nakon dugih i kratkih čitanja. Način izvođenja kratkog otpjeva ilustriran je u otpjevu Uskrsa, a on je jedan od najlakših primjera za naizmjenično pjevanje solista i zajednice prema navedenoj shemi:

- A – respozorij – solist
- A – odgovor zajednice
- B – vers – solist
- b – odgovor zajednice – drugi dio
- C – vers *Slava Ocu* – solist
- A – posljednji odgovor zajednice

Solist:

℞. O - vo je dan što ga u - či - ni Go - spo - din, * a - le - lu - ja, a - le - lu - ja.

Svi ponove cijeli respozorij.

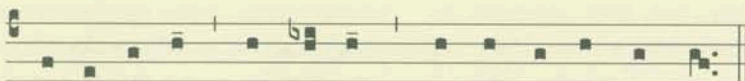
Solist:

Svi:

℣. Kli - či - mo i ra - duj - mo se u nje - mu, * a - le - lu - ja, a - le - lu - ja.

Solist:

℣. Sla - va O - cu i Si - nu i Du - hu Sve - to - mu.

Svi ponove cijeli respozorij.

Responsorium prolixum – dugi responzorij

U noćnom časoslovu između čitanja iz Svetog pisma i svetih otaca umetnute su pjesme zvane *dugi responzorij*. Ima ih deset u rimskom i dvanaest u monaškom časoslovu, u skladu s brojem čitanja. Ovi se napjevi vežu uz responzorijalnu psalmodiju. Razlikuju se od kratkoga responzorija časoslova po svojoj melodijskoj dužini, a sastoje se od dva dijela: *tijelo*, koje pjeva *shola*, i *stih*, koji pjeva solist. Nakon stiha *shola* ponavlja *tijelo* u cijelosti – *repetitio a capite*, (rimska tradicija) kao u gradualima mise, a kod službe čitanja samo jedan dio – *repetitio a latere*, (galikanska tradicija).

Riječ je o napjevima koji su često vrlo ukrašeni i u kojima se jasno očituje utjecaj shole. U njihovoj se strukturi nazire proces čentonizacije. Solistički dio, »stih« responzorija je, naprotiv, dobio stereotipnu melodiju, jednaku za sve responzorije istog modusa *octoechos*a, pa zato postoji osam *tipskih* stihova. To su karakteristične psalmodijske formule sa svojim recitativima, intonacijama i pentatoničkim kadencama. Čini se da je ovaj repertorij nastao u karolinškom razdoblju. Liturgijska situacija, procesi čentonizacije i stvaranje ukrasnoga stila približavaju dugi responzorij gradualu mise.

Repertorij časoslova, manje poznat od onoga misnoga, čini pravi sažetak povijesti svete glazbe na Zapadu. S tragovima različitih stilova u psalmodiji, sa svojim slabo ukrašenim melodijama i svojim modalitetom koji se nadovezuje na izvorni, stvara povlašteno područje za one koji žele upoznati gregorijansku estetiku.¹ Osim u antinim antifonarima za časoslov, kao što je Hartkerov kodeks iz XI. st. koji nudi više od 600 responzorija, kroz stoljeća je bilo mnogo različitih glazbenih stilova koji su se pojavljivali u raznim izdanjima knjiga, kao što je *Liber Antiphonarius pro horis diurnis* iz 1912., tipsko izdanje, koje donosi samo *responsoria brevia*. *Responsoria*

prolixa, koji su glazbeno ukrašeniji, namijenjeni su samo za noćne časove. Unatoč svemu, ova novija »restaurirana« izdanja još uvijek ne mogu zamijeniti *Antiphonale Monasticum* iz 1934., koje sadrži 23 *responsoria prolixa* i preko 80 *responsoria brevia*. Mnogi od njih imaju dvojaku ulogu u liturgiji časova, tj. istodobno onu jednostavnog i onu svečanog responzorija.

Drugi, vrlo sadržajan svezak, koji sadrži oko 91 *responsoria prolixa* s neumatskim znakovima, jest *Deutsches Antiphonale*, III Vigiliar, opatije Münsterschwarzach (1972.). Osim toga, dugi responzoriji, koji služe napose kao procesionalni napjevi, mogu se naći i u izdanjima opatije Solesmes, kao što su *Processionale monasticum* i *Variae praeces*. Najnoviji *Liber Hymnarius* iz 1983. sadrži oko 46 melodija za duge responzorije.

Obnovljeni časoslovi ne donose više responzorije, koji su imali dugačke, vrlo razvijene melodije, namijenjene solistima.

Vers – stih – redak

S gledišta povijesti glazbenih oblika, *vers – stih – redak* je svjedočanstvo i trag vrlo stare izravne psalmodije, bez pripjeva.

U sadašnjoj *liturgiji časova* stih je sveden na minimum, te čini blagi prijelaz, »kojim molitva sa psalmodije prelazi na slušanje čitanja« (OULČ 63). Stihovi se dijele na uvodne, prijelazne i responzorijalne. Uvodnim recima započinju

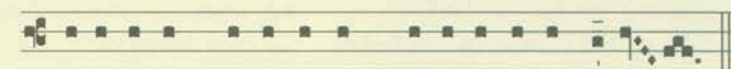
pojedini časovi, prijelazni spajaju psalme i čitanja, a responzorijalni su odgovor na čitanja. U službi čitanja stih je stavljen nakon psalmodije kao neposredni uvod u čitanje, a u malim časovima (srednji čas) nakon kratkog čitanja prije završne molitve umjesto responzorija (usp. OULČ 79).

Sama riječ *stih* u psalmodijskom i liturgijskom kontekstu ima mnogo značenja. Najstariji je stih onaj drugi iz Ps 140: *Nek' mi se uzdigne molitva kao kad pred lice tvoje, podizanje mojih ruku nek' bude k'o primos večernji!*² Ovaj se psalam već od IV. stoljeća koristio za večernju molitvu.³

U židovskoj je molitvi to priziv za večernju kadijonu žrtvu, kako svjedoči i evanđelist Luka u izvješću o navještenju rođenja Ivana Krstitelja. U kršćanskom bogoštovlju uzdizanje ruku za večernju žrtvu označava Kristovu smrt na križu na Veliki petak.

U gregorijanskom repertoriju stihove pjevaju naizmjenično solist i zajednica. To je zapravo psalamski stih, podijeljen na dva polustiha. U nekim je rukopisima sačuvana autentična arhaična verzija, ona u RE, dok u suvremenim knjigama stihovi imaju dvostruku modalnost: *fa* i *re*. Stil je silabičko-recitativnog karaktera na unisonu, s manje ili više ukrašenim melizmama, uglavnom na posljednjem slogu riječi.

Stih nedjeljnog povečerja koji se pjevao nakon kratkog responzorija u vremenu došašća s kratkom melizmom na posljednjem slogu (usp. LU 270):

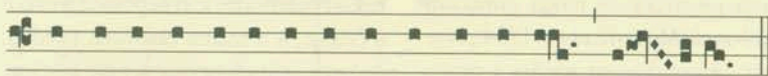

∇ Cu-stó-di-nos Dó-mi-ne ut pu-pillam ó-cu-li.

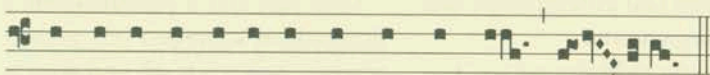

∩ Sub-úm-bra a-lá-rum tu-á-rum pró-te-ge nos.

Stih za večernju nedjelje koji se pjevao prije hvalospjeva
Magnificat (usp. LU 260):

Ÿ. Di - ri - gá - tur Dó - mi - ne ó - ra - ti - o mé - a.

℞. Si - cut in - cén - sum in con - spe - ctu tú - o.

Cantica – hvalospjevi

»Ovi su hvalospjevi potvrđeni vjekovnom i poznatom predajom Rimske crkve, a izražavaju hvalospjev i zahvalnost za otkupljenje« (OULČ 50).

U liturgiji časova uvijek su bili umetani *hvalospjevi* iz Staroga i Novoga zavjeta kao sastavni dijelovi, a po svojoj strukturi i pjesničkom izrazu slični su psalmima. Tradicionalno se upotrebljavalo njih 17; jedan u jutarnjoj svakoga dana kao četvrti psalam, osim dobro poznatih *Benedictus*, *Magnificat* i *Nunc dimittis*. Liturgijskom obnovom njihova se prisutnost u časoslovu još više učvrstila. U sadašnjem ih ima 38: 26 iz Staroga, a 12 iz Novoga zavjeta.

»U jutarnjoj se između prvog i drugog psalma umeće hvalospjev iz Staroga zavjeta. (...) U Večernjoj se poslije drugoga psalma stavlja hvalospjev Novoga zavjeta. (...) Evandeoski hvalospjevi *Blagoslovljen*, *Veliča* i *Sad otpuštaš* zaslužuju iste časti kao kad se čita i sluša Evandjelje« (OULČ 136-138).

Na taj način i drugi dijelovi Biblije, osim Knjige psalama, postaju molitva crkvene zajednice. Posebno je važno istaknuti hvalospjeve jutarnje, večernje i povečerja, koji su uzeti iz Lukina evandjelja. Ova posebna počast evandeoskim hvalospjevima izražava se, osim pjevanjem (kada je moguće), stavljanjem znaka križa na početku hvalospjeva (usp. OULČ 266 b) i

stajanjem tijekom cijele proklamacije. »Dok se pjeva evandeoski hvalospjev na jutarnjoj i večernjoj, može se okáditi oltar, a zatim svećenik i narod« (OULČ 261), a kađenje je znak svetih (usp. Otk 8,3-5).

S obzirom na glazbenu izvedbu važno je napomenuti da hvalospjev večernje gotovo uvijek sadrži responzorij, koji ima karakter pravoga »poklika«; dakle, ako se hvalospjev čita, vrlo je prikladno poklik-odgovor izvesti pjevajući, dok starozavjetni hvalospjevi jutarnje većinom imaju raznoliku strukturu, sličnu psalmima.⁴

Praeces – molbenica – prošnje

Povijest donosi *prošnje* kao važan tradicionalni element, koji je bio prisutan u svim liturgijama. Prema nekim svjedočanstvima upotrebljavale su se kao dakonske litanije u vrlo staroj jutarnjoj i večernjoj službi u Jeruzalemu (IV. st.), zatim kao litanije u bizantinskoj (istočnoj) liturgiji (*orthros*), u obredima u Galiji (*praeces*), u večernjoj službi u Španjolskoj (*petitio*).

Na Zapadu su uvedene godine 506., a koncil u francuskom gradu Agde propisuje da se »(...) in conclusionem matutinarum vel vespertinarum missarum, post hymnos capitella de psalmis dici« (»(...) na završetku jutarnjih ili večernjih misa, nakon himana govore odlomci iz psalama«).⁵

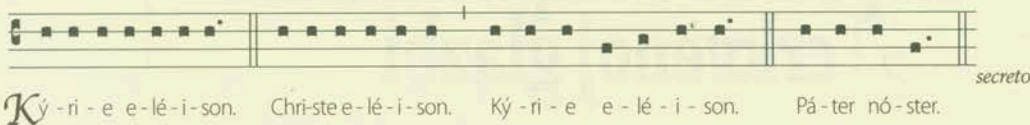
U rimskim bazilikama oko godine 500. molitva svih časova završavala je *prošnjama* i *Očenašem*, a u Časoslovu sv. Benedikta jutarnja i večernja molitva završavala je litanijama, na kraju kojih je opat izgovarao molitvu Gospodnju. Taj se način proširio na Zapadu, najprije u litanijском obliku, a kasnije su se prošnje preoblikovale u slijed stihova s odgovorom, kojima je prethodio zaziv *Kýrie*, a slijedio ih je *Očenaš*.

Na isti su se način prošnje odvijale i u karolinškom razdoblju, kada je nakon novozavjetnih hvalospjeva slijedio niz od 14 stihova, kojima je prethodio zaziv *Kýrie*, a nakon čega je slijedila Molitva Gospodnja.

Papa Pio V. ograničio je molitvu svakodnevnih prošnji na došašće, korizmu i dane kvatri i tako im dao pokornički karakter, a u isto vrijeme je odredio moljenje prošnji u prvom času i povečerju svake nedjelje. Ove posljednje potpuno su dokinute godine 1955., dok su prošnje za obične dane ostale samo za srijedu i petak.

U današnjoj molitvi časoslova *molbenica* jutarnje i *prošnje* večernje smještene su nakon evandeoskog hvalospjeva. One su liturgijski izraz za slijed zaziva u litanijском obliku, a molitve su za druge, za potrebe Crkve, na koje se odgovara zazivom uzetim iz Staroga (psalmi) ili Novoga zavjeta. *Molbenica* u jutarnjoj

uključuje zaziv za preporuku i ima svrhu posvetiti Bogu dan, dok su *prošnje* u večernjoj općenitije, posredničke i zagovorne molitve, a mole se na isti način s odgovorom *Kýrie eleison* ili nekim drugim pripjevom (usp. OULČ 179-193 i LU 272).

¶ Et ne nos in-dú-cas in ten-ta-ti-ó-nem.

℞ Sed libera nos a malo.

Credo in Deum. *secreto*.

¶ Carnis resurrectionem.

℞ Vitam aeternam. Amen. ... Oremus.

Pater noster – Očenaš

Očenaš je molitva koju nas je naučio moliti sâm Gospodin (Mt 6,9-13 i Lk 11,2-4), a moli ga cijela okupljena zajednica pri završetku jutarnje i večernje. U Pravilima sv. Benedikta svaki čas časoslova završava molitvom *Očenaša*. U malim časovima moli se tiho, a u službi čitanja, jutarnjoj i večernjoj se pjeva ili ga moli opat. U rimskoj upotrebi, tijekom povijesti časoslova, *Očenaš* se molio na različite načine: proklamiran, recitiran tiho. Reformom časoslova Pija V. uvršten je u *prošnje* i moli se glasno; kasnije, postupnim nestajanjem *prošnji*, ponovno se molio tiho, kao da je bilo riječi o osobnoj molitvi na završetku časoslova. Nova *liturgija časova* ponovno uvodi recitiranje ili pjevanje *Očenaša* na kraju *molbenica* u jutarnjoj te kod *prošnji* u večernjoj na način kako to preporučuje OULČ (XI. poglavlje):

»194. Na jutarnjoj i večernjoj, kao na časovima koji su više pučki, po časnoj tradiciji iza *prošnji* dano osobito mjesto Molitvi Gospodnjoj, zbog njezina dostojanstva.

195. Odsada će se, dakle, Molitva Gospodnja triput svečano moliti: na misi, na jutarnjoj i na večernjoj.

196. *Očenaš* mole svi. Kada je zgodno, prije toga se umetne kratak poziv«.

BILJEŠKE:

- ¹ Usp. D. SAULNIER, *Il Canto Gregoriano*, Casale Monferrato 2003., str. 64. i 67.
- ² Dokaz da se kadenje obavljalo prije jutarnje i nakon večernje žrtve nalazimo u Knjizi Izlaska 30,6-8.
- ³ I. ZLATOUSTI, *Exp. in Ps. 140*: PG t. LV, coll. 426-427.
- ⁴ Usp. R. FRATTALLONE, *Musica e Liturgia*, Roma 1991., str. 104.
- ⁵ Usp. C. MUNIER, *Concilia Galliae a. 314 - a. 506*, in CCL 148, str. 206.

Misal za Tijelovo (Napulj, oko 1450)